

**ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР
НАПРИКІНЦІ 1970-х – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х РОКІВ
(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ,
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ)**

Пуйда Р. Б.

ВСТУП

На зламі 70-х–80-х років ХХ ст. у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) значно загострюється релігійне питання. Не стала винятком і Україна, де особливо у західних регіонах місцеві Уповноважені Ради у справах релігій при Раді Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) фіксували неодноразові порушення віруючими практично всіх конфесій законодавства про релігійні культу. Особливо критична ситуація для партчиновників склалася у західноукраїнському регіоні – Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях на зламі 70-х–80-х рр. ХХ ст., що змушує науковців детальніше поглянути на форми та методи боротьби влади із релігійністю місцевого населення.

Державно-церковні відносини досліджуваного періоду уже не перший рік перебувають у полі зору українських істориків, релігієзнавців, філософів, політологів. Узагальнюючі наукові студії вчених у цілому відображають загальну картину політики Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) у релігійній сфері, що, зокрема, помітно у дослідженнях В. Марчука¹, В. Пашенка², О. Бажана, Ю. Данилюка³, В. Войналовича⁴ та ін., проте у них не досить уваги приділено локальним особливостям певних регіонів. Натомість у наукових статтях релігійної тематики, які хронологічно стосуються періоду

¹ Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква у суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 464 с.

² Пашенко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава : ТОВ «Асмі», 2002. 616 с.

³ Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. Київ, 2000. 329 с.

⁴ Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ, 2005. 741 с.

1950-х–1980-х рр., сконцентровано увагу на певних подіях або ж специфіці внутріцерковного життя окремих конфесій. Вищезазначене актуалізує наукову працю, яка присвячена церковно-релігійним процесам у західноукраїнському регіоні, і з методологічної точки зору вписується у модерний напрям регіоналізму.

1. Церковно-релігійні процеси на Прикарпатті

У досліджуваний період в Івано-Франківській області склалась неоднозначна ситуація в церковно-релігійній сфері. З одного боку, місцевий обком Комуністичної партії України (КПУ), Уповноважений ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР, міські, районні виконкоми, лектори товариства «Знання» та ін. звітували про перемогу над «залишками уніатства, сектантськими церквами», а з іншого – помітне зростання конфронтації між владою та віруючими на релігійному ґрунті. Так, у 1979 р. в Івано-Франківській області за проведення богослужінь у закритих культових спорудах було притягнуто до кримінальної відповідальності 90 осіб⁵. Уповноважений ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР констатував, що у звітному році в області з'явилося шість «гарячих точок», а релігійна ситуація в області залишається складною. Залишалися неосвоєними бл. 200 культових споруд, у 22 із яких віруючі проводили молитовні зібрання⁶.

Чи не найскладнішою для КПУ залишалася ситуація у селі Голинь Коломийського району Івано-Франківської області, де місцеві віруючі цілодобово охороняли захоплену культову споруду. Під час проведення молитовних зібрань віруючі користувалися греко-католицькою атрибутикою, зокрема самвидавом. Для внутрішнього освітлення споруди використовується акумуляторна батарея. Під час богослужіння священнослужитель нерідко вимагає узаконити діяльність цього релігійного об'єднання⁷.

Водночас у 1978 році жителі села Угринів Коломийського району Івано-Франківської області повністю перекрили дах місцевої церкви, заготовили будівельний матеріал для подальшого ремонту. Районне керівництво, за словами старшого інспектора Ради у

⁵ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р-388, оп. 1, спр. 44, арк. 240.

⁶ Там само.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 6, спр. 162, арк. 21.

справах релігій при Раді Міністрів УРСР В. Середи, зловтішалися тим, що на Великдень 1981 р. місцеві віруючі не провели молитовне зібрання. Насправді, відзначав чиновник, богослужіння не відбулося тільки тому, що віруючі завершували ремонт церкви⁸. У селі Перегічинську Рожнятинського району миряни самовільно перекрили дах та відремонтували храм завдяки найнятим робочим із Калуського району. Зусиллями місцевої громади також був відремонтований храм села Копанки Калуського району, села Дрогомчани Івано-Франківського району. У селі Помоняти Рогатинського району віруючі узагалі пофарбували закриту культову споруду у синьо-жовтий колір⁹.

Загалом на початку 1980-х рр. у західноукраїнських областях зберігалася стійка тенденція до проведення релігійних обрядів. Зокрема, в Івано-Франківській області у 1982 році із загальної кількості новонароджених 1340 осіб було охрещено 633 дитини (47 відсотків). Водночас вінчалися 108 пар (17 відсотків), а похорони за участю священнослужителів відбулися у 88 відсотках випадків. Апарат місцевого уповноваженого Ради у справах релігій відзначав наявність факту участі в обряді хрещення і вінчання членів ВЛКСМ¹⁰. Серед основних причин такого явища – значна кількість віруючих. Так, у 1982 році в Івано-Франківській області функціонували 426 релігійних об'єднань, з яких 368 були зареєстрованими (355 громад РПЦ, 7 громад євангельських християн-баптистів, 5 громад адвентистів сьомого дня і 1 громада п'ятидесятників). Незареєстрованими залишилися 58 громад (42 – Свідків Єгови (1843 особи) і 16 – п'ятидесятників (868 осіб)). До цього варто додати релігійні громади греко-католиків¹¹.

Для зменшення кількості віруючих у 1977 році з ініціативи Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області була створена обласна комісія сприяння виконанню законодавства про культу, яку очолила заступник голови облвиконкому О. Панюк. До її складу увійшли представники обкому Компартії України, обкому комсомолу, обласного суду, Міністерства Внутрішніх Справ, Комітету Державної Безпеки.

⁸ Там само.

⁹ ДАІФО, ф. Р-388, оп. 1, спр. 44, арк. 241–242.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 8, спр. 207, арк. 160.

¹¹ Там само.

Комісія збиралася на свої засідання не рідше ніж два рази на тиждень і де-факто стала виконувати роль координаційної ради¹².

Після розгляду того чи іншого питання інформаційні довідки і рекомендації комісії розсилалися до всіх райміськвиконкомів. Для прикладу, у 1979 році обласною комісією був розроблений комплекс заходів (на прикладі Надвірнянського району) щодо недопущення і протидії проведення масових легальних зборів (під виглядом весіль, похоронів) незареєстрованими релігійними громадами, зокрема п'ятидесятниками та Свідками Єгови. У результаті таких заходів, на думку членів Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, в області була повністю призупинена діяльність протестантських громад. Іншою формою роботи комісії була підготовка матеріалів з оглядом релігійної панорами області. Щороку зусиллями Уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області, а також обласною комісією проводилися семінари для голів комісій з виконання законодавства про культу райміськвиконкомів. Зокрема, у 1981 році було проведено 5 обласних семінарів. Крім того, у тому ж році організовано 16 кущових і 55 районних аналогічних семінарів¹³.

Обласна комісія розробляла нормативно-правові документи, які знову ж таки розсилалися до районів області. Зокрема, у 1981–1982 роках Івано-Франківською обласною комісією були підготовлені: Пам'ятка про роботу сільських і селищних рад народних депутатів щодо контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу; Пам'ятка-інструкція про роботу районних і міських рад народних депутатів щодо контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу. Апаратом Уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області спільно з обласною комісією, відділом пропаганди й агітації обкому Компартії України, відділом юстиції, обласною прокуратурою, обласною організацією товариства «Знання» підготовлено документ «Адміністративна і кримінальна відповідальність за порушення законодавства про релігійні культу» (методичні рекомендації для допомоги ідеологічному активу, комісіям сприяння виконання законодавства про релігійні культу і адміністративним комісіям виконкомів рад народних депутатів, працівникам органів міліції, суду і прокуратури)¹⁴.

¹² Там само, арк. 194.

¹³ Там само, арк. 195.

¹⁴ Там само, арк. 196.

Завдяки обласній комісії керівництво обкому Компартії України і облвиконкому було ознайомлено з Постановою Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР від 19 травня 1980 року «Про стан і заходи посилення роботи щодо виявлення і протидії противозаконній діяльності секти Свідків Єгови». На прохання Уповноваженого Ради у справах релігій в Івано-Франківській області це питання 1 серпня 1980 року обговорювалося на обласному засіданні ідеологічних працівників райкомів, міськкомів КПРС, керівних працівників органів внутрішніх справ і прокуратури області. На початку жовтня 1980 року до партійних і радянських органів влади були направлені пропозиції щодо посилення роботи з виявлення і припинення діяльності єговістів, а також покращення всіх форм виховної профілактичної роботи з віруючими. З цією ж метою до виконкомів місцевих рад був направлений план відповідних заходів, розроблений місцевим Уповноваженим Ради у справах релігій. Подібні плани щодо покращення роботи з єговістами були складені райміськвиконкомом і сільськими радами області¹⁵.

Провівши перевірку діяльності місцевих комісій з приймання і виконання законодавства про релігійні культу, Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР констатувала, що у них наявні розгорнуті плани роботи, чітко розподілені обов'язки між членами комісії. Здебільшого комісії мали списки всіх нелегальних протестантських громад з «демографічними характеристиками», діти Свідків Єгови, п'ятидесятників були взяті на спеціальний контроль. За ними, згідно зі звітними документами, велася постійна профілактична робота. Члени комісії час від часу виїжджали до місця проживання протестантів з метою детального роз'яснення законодавства про релігійні культу¹⁶.

Відзначимо, що перші три виїзні бригади для роботи із протестантськими спільнотами були створені в Івано-Франківській області у 1976 році. До їх складу увійшли працівники прокуратури, студенти-атеїсти, викладачі вузів, учителі середніх шкіл. На думку Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківської області, завдяки вжитим заходам більшість Свідків Єгови, п'ятидесятників хоча й неохоче, але все ж таки брали участь у виборчих кампаніях, а їхні діти були задіяні в громадському житті. Однак доводиться констатувати, що заходи

¹⁵ Там само, арк. 198.

¹⁶ Там само, арк. 200.

обласної комісії не приносили бажаних результатів для обкому Компартії України. Позитивні тенденції щодо зменшення чисельності протестантських громад були помітні у 1968–1973 роках: у цей період кількість Свідків Єгови зменшилася із 2500 до 1496 осіб. Однак надалі помітна яскрава тенденція до збільшення кількості віруючих Свідків Єгови. Зокрема, у 1973 нараховувалася 1631 особа, 1974 році – 1743, 1975 році – 1812, 1976 році – 1859. У 1981 році в Івано-Франківській області місцевими радянсько-партійними органами влади було зафіксовано 1843 Свідки Єгови¹⁷.

Вагоме значення обласна комісія надавала роботі з п'ятидесятниками Івано-Франківської області. У 1978 році зусиллями обкому Компартії України та обласної комісії вдалося зареєструвати одну релігійну громаду (село Слобода Калуського району). 16 релігійних громад п'ятидесятників відмовилися від реєстрації та проводили «антирадянську діяльність». На відміну від Свідків Єгови, кількість яких упродовж 1977–1981 років практично не змінилася, чисельність п'ятидесятників за цей же період зросла із 784 осіб до 900. Особливе занепокоєння партчиновників викликав факт наявності у представників цієї релігійної громади стійких еміграційних настроїв. П'ятидесятники нерідко відмовлялися від служби у лавах Збройних сил СРСР (у 1978–1981 роках від строкової військової служби відмовилися 7 призовників-п'ятидесятників)¹⁸.

Планом роботи апарату Уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР щодо припинення діяльності релігійних громад, які не перебували на реєстрації в Івано-Франківській області, на 1981–1985 роки передбачалося:

1. Припинити діяльність незареєстрованих релігійних громад у наступні терміни: 1981 рік – село Кунисівці Городенківського району, а також села Верхня і Слобідка Калуського району; 1982 рік – село Марків Богородчанського району, село Топорівці Городенківського району, село Узин Івано-Франківського району; 1983 рік – село Брошнів Рожнятівського району; 1984 рік – село Середній Угринів і Добровляни Калуського району; 1985 рік – село Голинь Калуського району і селище Перегінськ Рожнятівського району, село Кривець Богородчанського району.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

2. Освоїти недіючі культові споруди: 1982 рік – село Марків Богородчанського району (музей), села Топорівці і Кунисівці Городенківського району (музеї), село Вехня і Слобідка Калуського району (музей, склад відповідно); 1983 рік – село Узин Івано-Франківського району (знести), село Брошнів Рожнятівського району (музей); 1984 рік – село Перегінськ Рожнятівського району (музей); 1985 рік – село Середній Угринів, село Добровляни і село Голинь Калуського району (склад, спортзал і музей відповідно), село Кривець Богородчанського району (музей). У цей же час планувалося відкрити православні церкви у 12 населених пунктах області¹⁹.

Врахувавши зауваження Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР Івано-Франківський обком, облвиконком, а також апарат місцевого уповноваженого ради у справах релігій у першій половині 1982 року провів такі заходи з метою посилення контролю за виконанням релігійними громадами законодавства про релігійній культ:

1. З метою вивчення досвіду щодо освоєння недіючих культових споруд до Тернопільської області було відправлено секретаря з ідеологічної роботи Калуського міському Компартії України М. Петрову та секретаря Богородчанського райкому Компартії М. Дерев'янку.

2. 31 травня 1982 року в обкомі Компартії України була проведена нарада, яка присвячувалася релігійним питанням.

3. Наприкінці травня – на початку червня 1982 року проведена комплексна перевірка роботи Комісії сприяння Рогатинському і Долинському райвиконкомом²⁰.

Однак на практиці ефективність заходів місцевого апарату Ради у справах релігій чи ідеологічного сектору обкому КПУ не вражала, а робота атеїстичних бригад, лекторів-агітаторів, місцевих радянсько-партійних органів влади залишалася вкрай низькою. Для прикладу, у селі Пороги (Івано-Франківська область) комісія з контролю за дотриманням законодавства про культу (голова – В. Дроздик), відповідно до звітних документів, «займалася постійною атеїстичною роботою». Про ефективність такої роботи красномовно свідчать факти: у 1982 році із 69 новонароджених дітей 67 були хрещені, а із 28 зареєстрованих шлюбів 21 подружжя пара вінчалася у Церкві. У селі Марків (Івано-Франківська область) із 53 новонароджених 29 – хрещені (54 відсотки), із

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 6, спр. 162, арк. 93.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 8, спр. 207, арк. 88.

17 зареєстрованих шлюбів 8 подружніх пар вінчалися у Церкві села Манява. Із 19 померлих у 1982 році тільки два члени КПРС М. Мундяк і М. Кріца були похоронені відповідно до радянської обрядовості, хоча й у цих випадках згодом на їхніх могилах обеліски були замінені на хрести²¹.

2. Особливості державно-церковних відносин у Львівській області

Складною для радянських органів влади залишалася ситуація у церковно-релігійній сфері у Львівській області. Місцевий уповноважений Ради у справах релігій ще наприкінці 1960-х рр. повідомляв, що у 1968 р. «уніатське духовництво... активізувало свою діяльність. Ним було захоплено декілька десятків закритих раніше церков, зросла кількість богослужінь, які відправляли уніатські священники у приватних квартирах громадян²². На початку 1970-х рр. місцева вада була змушена визнати, що «у низці населених пунктів уніати продовжують свою діяльність. Їхні дії найактивніше проявляються у тих районах, де місцеві органи влади не здійснюють відповідних заходів щодо припинення підривної роботи уніатського духовенства і не ведуть пояснювальної роботи серед віруючих»²³.

Для боротьби із «залишками уніатства» місцеві радянсько-партійні органи влади посилили діалог з РПЦ. Зокрема, в інформації ЦК Компартії України «Про зустріч представників радянських органів з православним духовенством Львівської області» (із грифом «цілком таємно») йшлося про те, що 4 березня 1980 року з ініціативи Львівського обкому Компартії України відбулася зустріч місцевого партійного активу з православним духовенством, на яку запросили також священнослужителів Тернопільської області (загалом близько 100 священників). Радянські органи влади представляли: заступник голови облвиконкому І. Алаєва, прокурор області Б. Антоненко, уповноважений у справах релігійних культів при облвиконкомі Б. Іншин. Лекцію «Про міжнародне становище СРСР і актуальні проблеми боротьби проти буржуазної ідеології» прочитав керівник лекторської групи відділу пропаганди та агітації обкому партії Л. Шлемкевич. Виступаючий розкрив провокаційні

²¹ Там само, арк. 162.

²² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-1332, оп. 2, спр. 43, арк. 21.

²³ ДАЛО, ф. Р-1332, оп. 2, спр. 43, арк. 22.

дії Ватикану, які спрямовувалися на активізацію клерикального антикомунізму, відродження уніатської церкви в Україні, возвеличення заслуг злійшого ворога українського народу Митрополита Шептицького. Доповідач зосередив увагу присутніх на викритті нових проявів «злочинної змови українських буржуазних націоналістів і греко-католиків». Водночас митрополит Львівський і Тернопільський Миколай запевнив партійне керівництво області у тому, що православне духовництво збільшить свій внесок (духовний і матеріальний) у боротьбу за мир, пообіцяв посилити боротьбу з екстремістськими проявами уніатів²⁴.

На початку 1980-х років Уповноважений ради у справах релігій у Львівській області повідомляв, що віруючі РПЦ із таких населених пунктів, як Кулява, Забір'я Несторівського району, Підлісся Золочівського району, Дусанів Перемишлянського району, Риньяна Старосамбірського району, Моринці Яворівського району, і деяких інших, стали направляти у різноманітні інстанції колективні й одиночні листи з проханням відновити діяльність їхніх релігійних громад²⁵.

У березні 1981 року у Львові відбулися урочисті заходи з нагоди 35-ліття проведення Львівського псевдособору. На «урочистості» прибули не тільки чиновники, але й 150 священнослужителів РПЦ, серед яких – митрополит Київський і Галицький, екзарх України Філарет, митрополит Одеський і Херсонський Сергій, єпископ Пінзенський і Саранський Серафим, єпископ Пінський, вікарій Мінської єпархії Афанасій. За словами місцевого Уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, у заході взяли участь місцеві священнослужителі, зокрема, 45 колишніх греко-католицьких священників, 27 осіб були учасниками Львівського псевдособору 1946 року. 16 травня 1981 року відбулася урочиста академія, під час якої виступив екзарх України Філарет, митрополит Львівський і Тернопільський Миколай. У доповідях було розкрито «історичне значення Львівського собору щодо ліквідації Брестської унії», окреслено «боротьбу духовенства і віруючих проти греко-католицької церкви»²⁶.

Бюро Львівського обкому Компартії України вважало, що районні комітети партії та адміністративні органи Городоцького, Стрийського, Яворівського районів недооцінили серйозність дій

²⁴ ДАЛО, ф. П-3, оп. 44, спр. 85, арк. 5–6.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 6, спр. 162, арк. 43.

²⁶ Там само, арк. 33.

екстремістів-уніатів щодо їх спроб активізувати католицьку церкву, відновити уніатство, допустили грубі прорахунки у виховній роботі серед населення. Тривалий час у селах Мшана, Завадів, Мужилівичі прихильники уніатства проводили масові збори на релігійному ґрунті, створювали конфліктні ситуації, постійно порушували громадський порядок, запрошували для задоволення релігійних потреб колишніх уніатських священників.

Районні комітети партії своєчасно не дали принципової оцінки протизаконним діям «залишків уніатства», не забезпечили чіткої координації зусиль партійних організацій, радянських адміністративних органів. Громадський актив цих сіл вів себе пасивно, втратив політичну пильність, не інформував партійні, радянські органи про положення, яке створилося у вказаних селах, не протидіяв спробам релігійних екстремістів відновити уніатство. Політико-виховна робота в Завадові, Мшані, Мужилівичах, як і в інших селах цих районів, велася формально, була занедбана індивідуальна робота з віруючими, зовсім не використовувалася громадська думка трудових колективів, де працювали уніати²⁷.

Зважаючи на складну релігійну ситуацію, Львівський обком Компартії України вважав за необхідне:

1. Провести обласні, міські, районні семінари-практикуми партійно-радянського ідеологічного активу у питаннях контролю за дотриманням законодавства про культу, припинення спроб активізувати Католицьку Церкву і відновити уніатство.

2. Обговорити на бюро міськкомів, райкомів партії питання про перебудову атеїстичного виховання населення, посилення контролю за дотриманням законодавства про культу, припинення діяльності «залишків уніатства».

3. Взяти на особливий облік усіх прихильників уніатства, релігійного фанатизму та екстремізму, організувати з ними конкретно цілеспрямовану ідеологічну роботу. Створити в населених пунктах оперативні групи з числа працівників радянських, адміністративних органів, членів добровільних народних дружин (ДНД) та ідеологічного активу.

4. В усіх населених пунктах, де проявляли активність уніати, проаналізувати діяльність установ культури, народної освіти, зміцнити їх матеріальну базу, встановити шокквартильний контроль за ходом виконання накреслених заходів²⁸.

²⁷ ДАЛО. ф. П-3, оп. 58, спр. 63, арк. 2.

²⁸ Там само.

У довідці Львівського обкому Компартії України «Про серйозні недоліки в протидії спробам активізувати католицьку церкву і відновити уніатство у селах Мшана Городоцького, Завадів Стрийського, Мужилівичі Яворівського районів» йшлося про те, що під впливом екстремістів-уніатів деякі віруючі села Мшана Городоцького району з 1978 року порушують питання про реєстрацію так званої Католицької Церкви східного обряду, постійно організовують зборище віруючих біля закритої культової споруди, порушують громадський порядок у селі. Партійна організація, правління колгоспу «Заповіт Леніна», виконком сільради не вживали рішучих заходів з припинення незаконних дій прихильників уніатства, не домагалися освоєння культової споруди для потреб господарства. Атеїстичну роботу нерідко підміняли епізодичними виховними заходами. У селах Завадів і Мужилівичі релігійні об'єднання фактично припинили свою діяльність, але місцеві органи влади своєчасно не потурбувалися про зняття з реєстрації культових споруд і не використовували їх для потреб господарства. Скористалися цим «залишки уніатства», які почали самовільно відкривати церкви і проводити у селах богослужіння з участю екстремістських уніатських священників. Відновлення діяльності православної громади у селі Завадів не привело до обмеження діяльності уніатів²⁹.

Додамо, що представники цих сіл 17–19 лютого 1981 року виїхали до Москви з метою відвідати Раду у справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Греко-католики вимагали реєстрації Католицької Церкви східного обряду³⁰. Після цієї поїздки Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР розкритикувала Львівський обком Компартії України та Львівський міськком Компартії України, адже тільки в місті Львові проживало близько 70 греко-католицьких священників, які систематично відвідували села Городоцького, Яворівського, Стрийського районів. У квартирах окремих з них, за висновками силових структур, були обладнані так звані «домашні церкви», проводилися релігійні обряди, діяли «домашні монастирі», велася підготовка молоді до прийняття чернецтва. Біля церков, на продовольчих ринках, кладовищах міста Львова та районних центрів велася торгівля

²⁹ Там само, арк. 7–8.

³⁰ Там само, арк. 9.

греко-католицькими молитовниками, календарями, предметами культу³¹.

Справді, якщо подивитися на географію поширення греко-католицького руху у Львівській області, підстави для паніки у партійного керівництва області були. Так, серед населених пунктів Львівської області, де проявляли активність греко-католицькі віруючі, Львівський обком Компартії України виокремив такі села: Бродівський район – Пеняки, Маркопіль, Стиборівка та ін.; Буський район – Олесько, Утішків, Кудрявці; Городоцький район – Кліцько, Добряни, Березець, Путятичі, Зелений Гай, Нове Село, Градівка, Мости та ін.; Дрогобицький район – Верхні Гаї, Смільне, Биків, Снятинка та ін.; Золочівський район – Поморяни, Зозулі, Вороняки та ін.; Кам'яно-Бузький район – Колоденці, Жовтанці, Желдець та ін.; Миколаївський район – Старий Розділ, Бродки, Новий Розділ, Пісочне, Вербіж та ін.; Мостиський район – Зав'язанці, Хоросниця, Заріччя, Судова Вишня та ін.; Жовківський (у 1981 р. – Нестерівський) район – Боянець, Деревня, Зашків, В'язова, Забір'я, Зарудці та ін.; Перемишлянський район – Ладанці, Тучне, Вовків, Бірка та ін.; Пустомитівський район – Давидів, Водяне, Сокільники, Старе Село та ін.; Радехівський район – Криве, Поздимир, Нестаничі та ін.; Самбірський район – Подільці, Підгайчики, Вістовичі, Бісковичі, Задністрияни та ін.; Сколівський район – Верхнє Синевидне, Труханів, Ямельниця та ін.; Сокальський район – Бендюга, Воловин, Добрячин та ін.; Стрийський район – Завадів, Грибівці, Дідушичі, Воля, Монастирець та ін.; Турківський район – Мохнате, Матків; Яворівський район – Мужилівичі, Добровиця, Калинівка, Рясне та ін.³².

31 березня 1981 року Львівський обком Компартії України інформував про виконання Постанови Бюро обкому Компартії України «Про серйозні недоліки в протидії спробам активізувати католицьку церкву і відновити уніатство в селах Мшана Городоцького, Завадів Стрийського, Мужилівичі Яворівського районів». Відзначено, що ідеологічний актив, члени комісії сприяння міськвиконкомам щодо додержання радянського законодавства про релігійні культу, працівники органів внутрішніх справ під постійним контролем тримали 117 адрес, де проживали колишні греко-католицькі священнослужителі, монахи та монашки, періодично відвідували їх помешкання, проводили з ними

³¹ Там само, арк. 9.

³² Там само, арк. 12–14.

профілактичні бесіди. Констатовано, що Компартія України систематично аналізувала діяльність служителів костелів міста, постійно працювала над удосконаленням пошуків дієвих форм і засобів викриття антинародної суті уніатства. Зокрема, тільки у центральному лекторію міської організації товариства «Знання» читалося 2 цикли лекцій – «Уніатство: ідеологія, політика» та «Католицизм: ідеологія, політика». Протягом 1981 року спільно з творчими спілками організовано 6 акторських читацьких конференцій з циклу «Ідеологія, політика, сучасник»³³.

Звітували про виконання Постанови Бюро обкому Компартії України «Про серйозні недоліки в протидії спробам активізувати католицьку церкву і відновити уніатство в селах Мшана Городоцького, Завадів Стрийського, Мужилівчів Яворівського районів» також ті міськкоми і райкоми Компартії, про які не йшлося у назві постанови. Так, Бориславський міськком Компартії України інформував, що у трудових колективах силами лекторів товариства «Знання» проводиться читання лекцій, в яких висвітлювалася антинародна діяльність уніатської церкви на Україні, роз'яснено політику КПРС і радянської держави у сфері релігії і церкви, розкритиковано релігійний фанатизм, екстремізм. Також наголошено, що «в місті не спостерігається діяльність проуніатськи налаштованих елементів»³⁴.

Яворівський район компартії України прийняв Постанову Бюро райкому партії, у якій були затверджені конкретні заходи щодо посилення антирелігійної пропаганди, пропаганди переваг радянського способу життя. Діяльність греко-католицьких віруючих обговорювалася на двох зборах ідеологічного активу району, двотижневому семінарі культпросвітніх працівників, районній атеїстичній батьківській конференції. З метою припинення діяльності «залишків уніатства» надано практичну допомогу партійній організації колгоспу «Росія», який знаходився у Мужилівчів. Передбачалося зміцнити матеріально-технічну базу освітніх закладів, розпочато будівництво двохквартирного будинку для вчителів, автобусної зупинки. Налагоджено чітку систему індивідуальної роботи з прихильниками уніатства, здійснено екскурсію жителів села Мужилівчів до Львівського музею історії релігії і атеїзму, проведено вечір «Дорогою ганьби і зради», на якому на місцевих матеріалах яскраво показано злочинну роль

³³ Там само, арк. 18.

³⁴ Там само, арк. 95.

уніатської церкви в історії українського народу та доведено переваги радянського способу життя³⁵.

3. Релігійна ситуація у Закарпатській області

На початку 80-х років ХХ століття значна активність віруючих помітна у Закарпатській області. Зокрема, у 1980 році за порушення законодавства про релігійні культу було притягнуто до адміністративної відповідальності трьох представників протестантських громад та однієї православної (порушники законодавства платили штраф від 25 до 50 рублів). У 1981 році зафіксовано уже 15 випадків порушення законодавства. Уповноважений Ради у справах релігій після візиту у Закарпатську область був змушений визнати, що у місцевих виконкомах, сільських радах не знають точної кількості віруючих незареєстрованих релігійних громад. Більше того, місцеві органи влади називають у своїх документах євангельських християн-баптистів і п'ятидесятників і п'ятидесятниками-суботниками і просто баптистами-суботниками. «Кваліфікованої різниці між різними релігійними групами немає», – резюмував М. Шостак³⁶.

Значну стурбованість радянських органів влади викликали факти відмови віруючих брати участь у виборах до центральних та місцевих радянських органів влади. Згідно з офіційною інформацією ЦК Компартії України, у виборах до місцевих рад народних депутатів 20 червня 1982 року не взяли участі 599 виборців з релігійних мотивів, зокрема, 373 єговісти (2,9 відсотка від загальної кількості). Якщо у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській областях, де єговістів нараховувалося від 1,0 до 3,6 тис. осіб, не голосувало 0,8–2,3 відсотка, то у Вінницькій, Кіровоградській, Миколаївській областях не голосувала 11–29 відсотків, хоча загальна кількість єговістів у цих областях була незначною. Також у голосуванні не брали участі 76 п'ятидесятників, 60 баптистів-розкольників і 59 віруючих «істинно-православних християн». На бюлетенях віруючі робили надписи на кшталт «голосую за Ісуса Христа»³⁷.

Значну активність на Закарпатті у цей період проявляли греко-католицькі віруючі. Для їх «нейтралізації» значні надії влада покладала на місцеву православну громаду. Проте Рада у справах

³⁵ Там само, арк. 95.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 8, спр. 207, арк. 36.

³⁷ Там само, арк. 99–100.

релігій при Раді Міністрів УРСР була незадоволена роботою єпископа Мукачівсько-Ужгородської єпархії РПЦ Сави (О. Бабинець). У 1982 році він, посилаючись на погане самопочуття, де-факто самоусунувся від керівництва єпархією. У підсумку в області активізували свою діяльність віруючі греко-католицької церкви. На думку Уповноваженого ради у справах релігій у Закарпатській області, єпископ Сава проводить пишні архієрейські Богослужіння в період польових робіт, чим відволікає місцеве населення від сільського господарства. Також він перешкоджає притягненню до адміністративної відповідальності низки священнослужителів РПЦ. Рада у справах релігій відповідно до оперативних даних повідомляла, що єпископ Сава отримує значні грошові кошти від священнослужителів, які претендують на кращі приходи. Значні фінансові надходження єпископ отримував також від висвячення духовництва. Щорічно за його ініціативою у день ангела Сави він отримував від священнослужителів від 20 до 50 рублів³⁸.

Ситуація у Закарпатській області яскраво демонструє методи боротьби радянської влади із греко-католицькими віруючими – для нейтралізації останніх радянсько-партійні органи влади використовували РПЦ.

23 листопада 1982 року відбулася нарада за участю першого заступника голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР П. Пилипенка, Уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області І. Ващинця, старшого інспектора апарату Уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області О. Панова, заступника голови виконкому Мукачівської міської ради народних депутатів М. Поповича та єпископа Сави. П. Пилипенко зауважив, що у вересні 1981 року з єпископом Савою обговорювалися два важливі питання. Перше з них стосувалося того, що у Мукачівсько-Ужгородській єпархії «на низькому рівні ведеться боротьба із залишками уніатства у православних приходах», наводилися конкретні приклади церкви у селі Драгово Хустського району, де із хоругв був знятий православний хрест і пришитий греко-католицький, та церкви у селі Воловець, де священник Іваницький проводив хресну ходу на Великдень з елементами греко-католицького культу. Друге питання стосувалося того, що в єпархії не працевлаштовані 16 випускників духовних семінарій³⁹.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 7, спр. 217, арк. 14.

³⁹ Там само, арк. 21.

У відповідь єпископ зауважив, що після приїзду з Києва і останньої розмови з членами Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР «нічого зроблено не було». Він констатував, що випускники духовних семінарій і надалі залишаються без роботи через протидію місцевого уповноваженого Ради у справах релігій. В агресивній формі П. Пилипенко відзначав, що апарат Уповноваженого у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Закарпатській області «не є відділом кадрів у сфері працевлаштування священнослужителів». «Ви прекрасно знаєте порядок призначення до приходів священників, який склався на практиці і дотримується всіма архієреями екзархату, – відзначав представник Ради. – Чому Ви його ігноруєте? Чому Ви не узгодили список прибувших до Закарпаття випускників семінарії з уповноваженим, видали всім священикам укази про призначення їх на приходи, а самі поїхали у відпустку?»⁴⁰.

Вислухавши відповідь єпископа Сави («у нас понад 70 приходів, де немає священників»), П. Пилипенко констатував: «Якщо Ви, Олександрє Павловичу, так ставите питання і не хочете самі його вирішувати, то ми можемо поставити питання перед екзархатом і патріархатом, щоб це питання вирішив тут інший єпископ. Ви проявляєте упертість, яка не потрібна ні Церкві, ні Вам, ні державі»⁴¹.

Не досягнувши згоди у питанні працевлаштування випускників духовних семінарій у Закарпатській області, П. Пилипенко торкнувся іншого, не менш важливого питання, – протидії поширенню уніатства. «У Києві ми з Вами багато говорили про боротьбу із залишками уніатства і водночас ми маємо чимало фактів, які свідчать про те, що у низці приходів використовуються білі уніатські свічки..., зберігається уніатська атрибутика, – відзначав представник Ради. – Ви не вжили заходів щодо Минайла, Іванця та інших... Наводжу свіжі факти: сьогодні заїхали до церкви у селі Нове Давидково. Там уніатські ікони, хоругви і служебники. Тих служителів потрібно забирати і замінити другими священниками під контролем досвідчених православних священників». У відповідь єпископ Сава констатував: «Коли я всіх православних священників звільню, з ким я залишусь? З одними

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само, арк. 22.

уніатами? Ми подивимось, якусь перестановку будемо робити. Ми узгодимо з Уповноваженим...»⁴².

Він також додав, що Іваницький «дуже багато зробив для ліквідації уніатства: перебудував престол, забрав ікони і хоругви, але йому важко під час храмових свят – довкола церкви торгують уніатськими іконами і календарями». П. Пилипенко поставив риторичне запитання: «Глобальне питання для Закарпаття – боротьба з уніатством. Хто повинен займатися цим питанням?» і почув однозначну відповідь єпископа Сави: «Я!». Останній також відзначив, що замість священника Минайла не може підібрати «знаючого справу православного священника» і коли такого знайде – він проведе заміну. Завершуючи розмову, єпископ Сава резюмував: «Чому б вам не провести таку розмову з екзархом України. Ми відрізані від православ'я уніатством – сусідством Львівської, Івано-Франківської областей з одного боку та Румунією і Польщею – з іншого»⁴³.

ВИСНОВКИ

На зламі 70-х–80-х рр. ХХ ст. у низці західноукраїнських областей, зокрема Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, помітні яскраві тенденції до зростання ролі релігії у житті місцевого населення. Атеїстичні пропагандистські заходи КПУ не зуміли похитнути стійкість релігійного світогляду більшості місцевого населення, а у період перебудови, гласності, демократизації започатковано відкрите протистояння віруючих із партапаратом, що привело до легалізації Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та реєстрації релігійних громад протестантських церков і спільнот. Перспективний напрям подальших досліджень – комплексний аналіз специфіки радянського законодавства про релігійні культу.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто особливості політики центральних та місцевих радянських органів влади у релігійній сфері у Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях на завершальному етапі розвинутого соціалізму. На конкретних прикладах проілюстровано високу релігійність серед місцевого населення, відзначено, що на Прикарпатті, Закарпатті зберігалася стійка тенденція до проведення

⁴² Там само, арк. 24.

⁴³ Там само, арк. 27.

релігійних обрядів в умовах масової атеїстичної пропаганди. Розглянуто заходи апарату уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у вищезазначених областях, які спрямовувалися на припинення діяльності релігійних громад. Охарактеризовано форми «виховної та профілактичної роботи» з віруючими, визначено їх ефективність та вплив на зменшення кількості віруючих. Проілюстровано помітне зростання конфронтації між владою та віруючими на релігійному ґрунті наприкінці 1970-х – у першій половині 1980-х рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква у суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 464 с.
2. Пащенко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава : ТОВ «Асмі», 2002. 616 с.
3. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. Київ, 2000. 329 с.
4. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний курс. Київ, 2005. 741 с.
5. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. Р-388, оп. 1, спр. 44, 262 арк.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4648, оп. 6, спр. 162, 163 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 8, спр. 207, 224 арк.
8. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-1332, оп. 2, спр. 43, 112 арк.
9. ДАЛО, ф. П-3, оп. 44, спр. 85, 67 арк.
10. ДАЛО, ф. П-3, оп. 58, спр. 63, 85 арк.
11. ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 7, спр. 217, 256 арк.

Information about the author:

Puyda Roman Bohdanovych,

Candidate of Historical Sciences,

Director of the Scientific and Technical Library

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

15, Karpatska avenue, Ivano-Frankivsk, 76000, Ukraine